

Sveučilište Eötvös Loránd
Filozofski fakultet

Kristina Katalinić

**HUUNGARIZMI U HRVATSKOM KNJIŽEVNOM
JEZIKU OD KRAJA 16. DO POLOVICE 18.
STOLJEĆA**

(Tema, ciljevi, metodologija i rezultati istraživanja)

Poslijediplomski doktorski studij lingvistike
Voditelj: Dr. Bárdosi Vilmos CSc, red. prof.

Program - Slavistika
Voditelj: Dr. Bańcerowski Janusz DSc, profesor emeritus

Članovi povjerenstva:

Dr. Bańcerowski Janusz DSc, profesor emeritus (predsjednik)
Dr. Gadányi Károly DSc, red. prof. (oponent)
Dr. Vig István DSc, docent (oponent)
Lesfalviné Dr. Csengődi Ágnes PhD (zapisničar)
Dr. Barics Ernő CSc, docent (član)
Dr. Pátrovics Péter, Dr. Kocsis Mihály (članovi)

Mentor: Dr. Nyomárkay István, profesor emeritus, MHAS

Budapest

2013

1. Tema rada

U središtu ovoga rada stoji opis mađarskih leksičkih posuđenica u hrvatskom književnom jeziku od kraja 16. do sredine 18. stoljeća, a koje su registrirane u najvažnijim djelima hrvatske leksikografije toga razdoblja.

Zašto su izabrane baš leksičke posuđenice i zašto baš ovo razdoblje? Iako hrvatsko-mađarski jezični dodiri sežu u daleku prošlost, a intenzivni međujezični utjecaji davno završili, o njihovim tragovima u hrvatskom jezičnom sustavu pisalo se relativno malo, osobito u hrvatskoj filologiji i lingvistici.

Najznačajniji prinos ovoj problematici dali su mađarski filolozi. Godine 1985. izlazi monografija *Ungarische Elemente im Serbokroatischen* Lászla Hadrovicsa, veliki povijesno-etimološki rječnik mađarskih leksičkih posuđenica u hrvatskom i srpskom do sredine 19. stoljeća. Nekoliko godina kasnije, 1989. István Nyomárkay objavljuje knjigu *Ungarische Vorbilder der kroatischen Spracherneuerung* temeljenu na iscrpnim istraživanjima prevedenica ili kalkova u hrvatskom nastalih prema mađarskim predlošcima.

Prvi veći rad o hungarizmima na hrvatskom jeziku pojavljuje se tek 2005. godine kao poglavlje knjige *Hrvatski jezik u dodiru s europskim jezicima* skupine autorica (Lelija Sočanac, Orsolya Žagar Szentesi, Dragica Dragičević, Ljuba Dabo-Denegri, Antica Menac i Anja Nikolić-Hoyt) koja je bila krajnji rezultat obuhvatnijih istraživanja unutar istoimenog projekta kojeg je osmislio i vodio Rudolf Filipović, začetnik teorije jezika u kontaktu u hrvatskom jezikoslovlju. Autorica „mađarskog” poglavlja, Orsolya Žagar Szentesi hungarizme analizira prema zajedničkom modelu primijenjenom pri opisu „-izama” iz svih proučavanih jezika, a koji se temelji na sličnostima i razlikama između dva jezika u kontaktu na sinkronijskoj razini.

Smatramo da opis leksičke građe starijeg postanja, kao što su hungarizmi, nije dovoljno provoditi samo na razini sinkronije,

on mora biti povijesno i vremenski kontekstualiziran. Vremenski okvir od kraja 16. do polovice 18. stoljeća otprilike se poklapa s razdobljem najintenzivnijeg priljeva hungarizama u hrvatski, stoga smo njihovu kompleksnu analizu smjestili u jezični kontekst upravo toga doba.

2. Formiranje korpusa i metodologija rada

U formiranju korpusa krenuli smo od hungarizama iz Hadrovicseva etimološkog rječnika. On je svoj popis osim iz različitih pisanih izvora nadopunjavao i pregledavajući rječničku građu. Budući da se naše istraživanje temelji isključivo na leksikografskim djelima, krenuli smo u samostalno pretraživanje pet najvažnijih hrvatskih rječnika objavljenih do polovice 18. stoljeća, pretpostavljajući da Hadrovics iz njih ipak nije uspio ekscerpirati sve hungarizme. Ta se pretpostavka kasnije i potvrdila, ponajviše u pogledu bogatog fonda tvorenica nastalih od primarnih hungarizama adaptiranih prema pravilima hrvatske tvorbe riječi.

Riječ je o sljedećim izvorima: *Dictionarium Quinque Nobilissimarum Europae lingvarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Vngaricae* Fausta Vrančića (1595), *Blago jezika slovinskoga* Jakova Mikalje (1651), *Dikcionar ili Réchi Szlovenske zvezega ukup zebrane, u red postaulylene* Juraja Habelića (1670), *Gazophylacium, seu Latino-illyricorum onomatum aerarium, Gazophylacium illyrico-latinum* Ivana Belostenca (1740) i *Lexicon Latinum* Ivana Sušnika i Andrije Jambrešića (1742). Iako nastali daleko prije standardizacije hrvatskog jezika, ti su rječnici u ono vrijeme ipak služili kao svojevrsni normativni priručnici, određujući što je na leksičkom i fonološkom planu pravilno, a što ne. Oim toga važno je i da svjedoče o statusu posuđenica, njihovoj uklopljenosti unutar ukupne onovremene hrvatske općeuporabne leksičke građe.

Ekscerpiranu smo leksičku građu zatim podijelili u dvije

skupine. Jednu čine primarni hungarizmi, riječi koje su izravno (izrazom i sadržajem) ili neizravno (samo sadržajem, tj. poluprevedenice ili semantičke posuđenice) preuzete iz mađarskog, a drugu sve tvorenice nastale od riječi iz prve skupine. Ova podjela je važna zbog toga što ovakve tvorenice nisu rezultat posuđivanja, one pokazuju da je posuđenica potpuno integrirana u sustav jezika primatelja i da se ponaša kao bilo koja druga domaća riječ.

Središnji dio rada posvećen je kompleksnoj analizi svih jedinica korpusa, Nastojali smo utvrditi na koji način su posuđeni leksemi formirali svoje fonološke i morfološke oblike, kao i kroz kakve su promjene prošli na semantičkoj razini, točnije na koji način je tekla njihova prilagodba sustavu hrvatskog jezika. Kako bismo to što uspješnije proveli morali smo za svaki pojedini primjer pokazati koja je mađarska riječ poslužila kao model, njezin glasovni i oblični lik, kao i značenjsku definiciju. To nije bilo jednostavno budući da je korpus mađarskih posuđenica dio starijeg leksičkog blaga hrvatskog jezika čije je preuzimanje teklo u vrijeme kada su i mađarski modeli likom, a i semantičkom definicijom, izgledali drukčije nego danas. To je pred nas stavilo zadatak da analizu provedemo prema dvama načelima. Prvi se odnosi na jezičnu sinkroniju koja obuhvaća usporedni opis dva jezika u kontaktu (njihovih sličnosti i razlika na različitim jezičnim razinama), a drugi na jezičnu dijakaroniju što znači pogled u povijesni razvoj jezika. U određivanju što točnijeg lika mađarskog modela pomogli su nam mađarski etimološki i povijesni rječnici.

3. Struktura rada

Rad je raspodijeljen u ukupno devet poglavlja. Nakon uvoda, slijede poglavlja koja konkretnu analizu korpusa smještaju u širi lingvistički i kulturno-povijesni kontekst istraživanja. Drugo poglavlje (II. *Lingvistika jezičnih dodira*) donosi

teorijska promišljanja o kontaktologiji kao jezikoslovnoj znanosti, daje kratki prikaz njezina razvoja kao i najvažnijih pojmova i definicija neophodnih za opis korpusa hungarizama. O povijesnim i društvenim okolnostima koje su dovele do mađarsko-hrvatskog jezičnog kontakta i međujezičnih utjecaja govori treće poglavlje (III. *Povijesni kontekst hrvatsko-mađarskih jezičnih dodira*).

Četvrto poglavlje posvećeno je prikazu dosadašnjih istraživanja hrvatsko-mađarskih jezičnih dodira (IV. *Istraženost hrvatsko-mađarskih jezičnih dodira*) na čije se rezultate oslanja i ovaj rad.

Sljedeća dva poglavlja bave se hrvatskim kao jezikom primateljem. Peto poglavlje (V. *Hrvatski književni jezik od kraja 16. do sredine 18. stoljeća*) u kratkim crtama opisuje drugo prestandardno razdoblje hrvatske jezične dijakronije koje je svojim nastojanjima na prevladavanju međudijalektalnih razlika utrlo put kasnijoj standardizaciji i uspostavljanju jezične norme.

U šestom poglavlju (VI. *Mađarska sastavnica starije hrvatske leksikografije*) predstavljeno je mjesto mađarske građe unutar najvažnijih leksikografskih izvora iz razdoblja od kraja 16. do sredine 18. stoljeća, iz kojih je ekscirpiran korpus hungarizama čijom se detaljnom analizom bave sedmo i osmo poglavlje.

Iz gledišta uže teme istraživanja središnje i najvažnije poglavlje (VII. *Adaptacija hungarizama sustavu hrvatskoga jezika*) podijeljeno je u tri potpoglavlja u ovisnosti o tome na kojoj se jezičnoj razini (fonološkoj, morfološkoj, semantičkoj) opisuju glavne tendencije u prilagodbi hungarizama hrvatskom jeziku.

Predzadnje poglavlje (VIII. *Tvorenice motivirane hungarizmima*) posvećeno je mogućnostima stvaranja novih riječi od potpuno adaptiranih hungarizama prema pravilima tvorbe u hrvatskom jeziku. U devetom poglavlju donose se glavni zaključci istraživanja.

Na samom kraju rada priloženi su popis replika i modela sa

značenjima, te tablica koja prikazuje raspored svih primarnih hungarizama s tvorenicama prema rječnicima koji su poslužili kao izvori.

4. Teorijski okvir istraživanja

Istraživanje posuđenica provodi se u okviru lingvistike jezičnih dodira ili jezične kontaktologije čiji su začetnici sredinom 20. stoljeća bili Uriel Weinreich i Einar Haugen (U. Weinreich: *Language in Contact*, 1979; E. Haugen: *The analysis of Linguistic Borrowing*, 1950). Na njihova istraživanja sredinom 80-ih godina naslanja se i rad hrvatskog anglista Rudolfa Filipovića koji utemeljuje suvremenu *teoriju jezika u kontaktu* (R. Filipović: *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*, 1986), koja je inicirala nastanak brojnih radova o posuđenicama iz različitih jezika u hrvatskom.

Temeljni pojam discipline predstavlja *jezični dodir* do kojeg dovodi povoljna društveno-povijesna situacija ili geografska bliskost između dvije jezične zajednice. Proučavanje jezičnih dodira usko je vezano uz proučavanje dvojezičnosti, naime mjesto kontakta upravo su dvojezični govornici. Krajnji rezultat jezičnog dodira jest *međujezični utjecaj* koji se može odraziti na različiti načine u oba kontaktna jezična sustava. Radi li se o povremenim odstupanjima u govoru dvojezičnih govornika, koja mogu biti fonetske, morfološke, leksičke, sintaktičke ili semantičke prirode, govorimo o *međujezičnoj interferenciji*. Kad takva odstupanja od norme postanu općeprihvaćena na razini jezičnog sustava govorimo o *jezičnom posuđivanju* ili *transferu* neke jezične jedinice iz jednog jezika u drugi.

Posuđivati se mogu elementi svih jezičnih razina, međutim ipak postoji svojevrsna *hijerarhija razina*. Fonološki, morfološki i sintaktički sustavi veoma su zatvoreni i čvrsto strukturirani te se njihova promjena potaknuta „izvana” odvija u uvjetima dugotrajnog i intenzivnog dodira, a i tada veoma

rijetko. Leksički su sustavi s druge strane otvoreni za prihvaćanje novih elemenata, naime riječi se uvijek referiraju na izvanjezičnu stvarnost, stoga nove pojave i predmeti uvjetuju pojavljivanje novih leksema bilo kreiranjem unutar vlastita sustava, bilo posuđivanjem. Zbog toga središnje mjesto u tradiciji kontaktoloških istraživanja pripada upravo *leksičkim posuđenicama*. U literaturi postoje brojne klasifikacije preuzetih leksičkih elemenata koje proizlaze iz različitih kriterija prema kojima se provode (strategija posuđivanja, rezultat posuđivanja, stupanj integracije i sl.), a isto je tako neujednačena i terminologija.

S obzirom na narav proučavanoga korpusa u ovome je radu primijenjena klasifikacija koju predlaže mađarski lingvist István Lánstyák (I. Lánstyák: A kölcsönzavak rendszerezéséről. In: I. Lánstyák: *Nyelvből nyelvbe, Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról*, 2006). Sve smo leksičke posuđenice iz mađarskog razdijelili u dvije skupine. Prvu čine *primarni hungarizmi* koji se dalje dijele na *izravne* i *neizravne*. Izravni su hungarizmi u potpunosti preuzeti leksički elementi, sa svojim izrazom i sadržajem. Za razliku od njih, kod neizravnih hungarizama preuzet je samo sadržaj (semantičke posuđenice) ili dio izraza (poluprevedenice). U našoj je građi tek nekoliko neizravnih (semantičkih posuđenica i poluprevedenica; prevedenicama ili kalkovima se u ovom radu nismo bavili), dok veliku većinu primjera predstavljaju izravni hungarizmi, oko 340 leksema.

Drugu veliku skupinu čine *sekundarni (tercijarni* itd.) *hungarizmi* koji nisu izravna posljedica posuđivanja. To su sve tvorenice nastale unutarjezičnom tvorbom od primarnih posuđenica.

Ukupan korpus broji približno tisuću leksema, čija analiza na fonološkoj, morfološkoj, semantičkoj i tvorbenoj razini predstavlja središnji dio rada (VII. I VIII. poglavlje).

Valja napomenuti da etimologija ovih leksema nije bila predmet istraživanja. Ipak, otpočetak se nametao problem

riječi koje su i u mađarskom posuđenice iz nekog trećeg jezika (najčešće njemačkog ili latinskog). Budući da u formiranju hrvatskih replika odlučujuću ulogu igra model preuzet iz jezika davatelja, a ne krajnjeg jezika izvora, prema načelu *etymologiae proximae* svim primarnim hungarizmima smatramo one riječi koje su (1) izvorno mađarske ili su (2) posuđenice u mađarskom, ali su u njemu potpunu integrirane te se ponašaju kao svaka druga domaća riječ.

5. Rezultati istraživanja

Najbogatiji hungarizmima su kajkavski rječnici (Habelić, Belostenec, Sušnik-Jambrešić) što znači da su činili važan udio ukupne leksičke građe kajkavskog književnog jezika. To je bilo i za očekivati, budući da je područje kajkavskih govora koje se prostire sjeverozapadnoj Hrvatskoj bilo u prošlosti u intenzivnom i neprekinutom kontaktu s mađarskim jezikom. U govore čakavske Dalmacije i štokavskog Dubrovnika hungarizmi su mogli prodrijeti samo preko kajkavskog, dok se u Slavoniji zbog velikih migracija stanovništva potvrde hungarizama očituju puno kasnije.

Unatoč brojnim različitostima, bogatu pismenost na hrvatskim narječjima u proučavanome razdoblju možemo podvesti pod zajednički nazivnik *hrvatski književni jezik*. Riječ je o tri književne stilizacije – čakavskoj, kajkavskoj i štokavskoj – koje je obilježavalo svjesno međudijalektalno prožimanje u cilju prevladavanja razlika i otvaranja komunikacijskih kanala prema drugima, mogli bismo dodati i jezičnog ujednačavanja na ukupnom hrvatskom prostoru.

Ta se nastojanja itekako očituju i u prvim leksikografskim djelima koja sadrže bogatu općeporabnu leksičku građu sve tri stilizacije. Zajedno sa leksikom slavenskog porijekla, tako su popisane i brojne posuđenice (iz latinskog, talijanskog, njemačkog, mađarskog, turskog itd. jezika) koje su, potpuno prilagođene hrvatskom jeziku, bile u svakodnevnoj i širokoj

uporabi. One u rječnicima zauzimaju mjesto unutar hrvatskih tumačenja latinskih leksema, ali se pojavljuju i kao samostalne natuknice ili dio natuknice u polaznom hrvatskom stupcu. Najdosljedniji u tome postupku je Belostenec koji donosi i podatak za koje je narječje karakteristična pojedina rijek.

Svih pet rječnika sadrži približno tisuću primarnih hungarizama i tvorenica nastalih od njih. S obzirom na semantička polja ili značenjske domene sve smo primarne hungarizme raspodijelili u ukupno 29 skupina, od kojih najviše elemenata sadrže one koje su vezane uz zanimanja i ljudske djelatnosti (*biruš, cehmešter, dijak, dudaš, eršek, feletar, gazda, grof, hegeduš* itd.), odjeću i obuću, vrste tkanina, ukrasne predmete, nakit, drago kamenje (*baroka, bunda, cepeliš, bugljar, cifra, doliman, đundž, gemant* itd.), zatim stanovanje i svakodnevne uporabne predmete (*matrac, moždov, poplun, soba, kefa, kopča, lampaš, lanc* itd.).

Njihova lingvistička raščlamba pokazala je da opis hungarizama na različitim jezičnim razinama zahtijeva i različit pristup problemu. Fonološka i morfološka razina nužno zahtijevaju uvođenje kontrastivnog opisa dvaju jezika pokazujući kako strukturalne razlike među njima uvjetuju formiranje hrvatskih replika, odnosno adaptaciju modela hrvatskom jezičnom sustavu. Kada govorimo o adaptaciji posuđenica na semantičkoj razini u prvom redu mislimo na zauzimanje i očuvanje čvrstoga mjesta unutar leksičkog korpusa jezika primatelja, što može rezultirati modifikacijama značenja (npr. ako u jeziku već postoji riječ istoga značenja pri čemu će se jednoj značenje može suziti ili proširiti, ili ako iz uporabe nestane predmet koji riječ označava te se ona počinje vezati uz novi denotat).

5.1. Fonološka razina

Fonološki inventari hrvatskog i mađarskog najviše se razlikuju brojem samoglasnika (14 naprama 5) i njihovom arikulacijsko-

akustičnim osobinama. U hrvatskom nedostaje dužina kao obilježje samoga samoglasnika, kao i i podjela prema sudjelovanju usana u njihovoj tvorbi (labijalnost – ilabijalnost). Isto tako u mađarskom prema kriteriju okomitog položaja jezika samoglasnički se fonemi dijele u četiri skupine, a u hrvatskom u tri. Sveukupno tek dva mađarska samoglasnika (/i/ és /u/) imaju svoje prave hrvatske ekvivalente. Rezultat ovih razilaženja u strukturi dva sustava nestanak je opozicije dugo – kratko tijekom adaptacije, dok se hrvatskome nepoznati fonemi zamjenjuju po mjestu i načinu tvorbe njima najbližim hrvatskim ekvivalentima.

Što se tiče suglasničkih inventara podudaranja su mnogo veća, tu se dva proučavana jezika razlikuju u svega tri elementa, odnosno tri mađarska fonema, /c/, /ʃ/ i /dz/ nemaju svojih ekvivalenata u hrvatskom. Prva dva kompromisno se zamjenjuju najbližim hrvatskim ekvivalentima /tʃ/ i /dʒ/ dok primjeri koji bi sadržavali treći nisu registrirani.

Pojave na planu formiranja fonoloških oblika replika upućuju na nužnost uvođenja i dijkronijskog načela u raščlambu. Kako se radi o starijoj građi, tako je bilo za pretpostaviti da su neke mađarske riječi u vrijeme posuđivanja imale drukčiji glasovni lik nego danas. Znamo li kako je tekao razvoj mađarskog fonološkog sustava u prošlosti, moći ćemo rekonstruirati pravi oblik modela prema kojemu su formirane replike. Takvo starije stanje modela u hrvatskom čuvaju leksemi posuđeni prije otvaranja samoglasnika u mađarskom (mađ. sipus > sipos: hrv. šipuš, mađ. gyüngy > gyöngy: hrv. đund) ili monoftongizacije diftonga (mađ. akou > akó: hrv. akov, mađ. hordou > hordó: hrv. hordov).

Krajnji fonološki oblik replike određuju i unutarjezične tendencije jezika primatelja, točnije pravila o distribuciji fonema unutar riječi. Zbog toga kod dijela hungarizama nalazimo provedene promjene jednačenja po zvučnosti (zseb > žep, salagszj > salaksija), dodavanja protetskih (apa > japa) ili intervokalnih suglasnika (piac > pijac). Neki primjeri

ilustriraju i ispadanje glasova s početka ili iz sredine riječi (*haló* > *alov*, *cehmester* > *cemešter*), kao i uslijed jednačenja kod sufikiranja (*derék* > *drečen*). Ostale pojedinačne promjene odnose se na disimilaciju i asimilaciju samoglasnika ili suglasnika unutar riječi te razbijanje suglasničkih skupina kako bi se rasteretio izgovor.

Sve su to pojave koje više nemaju veze s jezikom davateljem, zbog čega je hungarizam svojim glasovnim likom ponekad bitno različit od inicijalnog oblika preuzetoga mađarskog modela.

5.2. Morfološka razina

Iako smo fonološku i morfološku razinu promatrali odvojeno, primjeri su potvrdili da je formiranje glasovnog i obličnog lika replike u korelaciji. Naime kraj riječi gotovo se uvijek formira prema morfološkim, a ne fonološkim kriterijima.

Mađarski i hrvatski morfološki sustav razlikuju se po dvije bitne značajke. Mađarski ne poznaje kategoriju roda, kao što u njemu ne postoje ni formalni morfološki kriteriji koji bi upućivali na razliku među različitim vrstama riječi. S druge strane hrvatski određuju i gramatički rod i specifični dočeci koji vrlo jasno rade granicu između imenica, pridjeva i glagola. Osim toga, bitna odlika hrvatskih glagola je i kategorija vida kao morfološke kategorije, dok je u mađarskom aspektnost prvenstveno sintaktička kategorija. Dakle, da se bi posuđenica uspješno uklopila u hrvatski morfološki sustav mora preuzeti formalna obilježja vrste riječi kojoj pripada.

Prvi korak u analizi na ovoj razini utvrđivanje je *inicijalnog oblika modela* i *osnovnog oblika replike*, naime model se ne raščlanjuje na tvorbene komponente, on je iz gledišta jezika primatelja nemotivirana riječ. Zatim promatramo na način na koji je formiran lik replike pri čemu promatramo završnu glasovnu skupinu. Utvrdili smo da se formiranje replika odvija

se na četiri načina: (1) potpunim preuzimanjem, (2) oduzimanjem, (3) dodavanjem ili (4) zamjenom završnog glasa ili glasovne skupine. Istovremeno s formiranjem lika replike odvija se i preuzimanje gramatičkih obilježja vrste riječi kojoj posuđenica pripada.

S obzirom na vrstu riječi najčešće su posuđivane imenice, tek nešto malo pridjevi i glagoli, dok je fond ostalih vrsta riječi zanemariv. U skupini imenica najbrojnije su one koje su preuzete u cijelosti, bez promjene završetka što znači da se inicijalni oblik modela poklapa s osnovnim oblikom replike. Pri tome najveća skupina imenica završava na suglasnik. One su se vrlo jednostavno prema svom morfološkom obliku – budući da se s obzirom na distribuciju suglasničkih fonema u finalnoj poziciji slažu s domaćim imenicama – u sustav hrvatskog jezika uklopile kao imenice muškog roda (mađ. *cukor* > hrv. *cukor*, mađ. *szakács* > sokač, mađ. *sógor* > hrv. *šogor*).

Jednako tako jedna manja skupina leksema koji završavaju na samoglasnik –*a* postaje morfološki obilježena kao imenica ženskog roda, analogno hrvatskim imenicama s tim dočetakom (mađ. *bunda* > hrv. *bunda*, mađ. *szoba* > hrv. *soba*).

Preostala skupina imeničkih hungarizama sa za hrvatski neobičnim glasovnim skupinama u finalnoj poziciji svoj je morfološki oblik formirala je na tri načina: (a) postupkom dodavanja (mađ. *bitang* > hrv. *bitanga*, mađ. *kín* > hrv. *kina*), (b) postupkom oduzimanja (mađ. *piskóta* > hrv. *piškot*, mađ. *sokodalom* > hrv. *škokodol*) ili (c) zamjenom ili supstitucijom krajnjega glasa (mađ. *kefe* > hrv. *kefa*, mađ. *eretnek* > hrv. *eretnik*, mađ. *mosdó* > hrv. *moždov*).

Osim morfološkog oblika na formiranje roda pojedinih hungarizama vidljiv je i utjecaj prirodnog roda i semantičke analogije (*kina* ~ *muka*, *riba* ~ *kečiga*).

Pridjevski hungarizmi osnovni oblik formiraju zamjenom ili dodavanjem pridjevskih završetaka (sufiksa) tipičnih za hrvatski jezik (mađ. *gyönyörű* > hrv. *đederen*, mađ. *sárga* >

hrv. *šargast*, mađ. *sánta* > hrv. *šantav*, mađ. *bátor* > hrv. *batriv*, mađ. *gombos* > hrv. *gumbašnji*).

Slično pridjevima, i glagolski hungarizmi zamjenjuju ili dobivaju infinitivne završetke (sufikse) tipične za hrvatske glagole (mađ. *csal* > hrv. *čalovati*, mađ. *henyél* > hrv. *henjati*, mađ. *dicsér* > hrv. *dičiti*) čime oni s nastavkom *-ovati* postaju dvovidni, a oni s nastavcima *-ati* i *-iti* imeperfektivni.

5.3. Semantička razina

U analizi hungarizama na semantičkoj razini krenuli smo od popisa značenja koja registriraju rječnici za pojedine lekseme. Njih smo usporedili sa značenjima mađarskih modela registriranim do 18. stoljeća prema mađarskim etimološkim, zatim povijesnim i dijalektološkim rječnicima. Na taj smo način dobili približnu sliku o tome kako je tekla semantička integracija hungarizama u hrvatski jezik, odnosno koje se semantičke promjene mogu pratiti kod pojedinih leksema u proučavanome razdoblju.

Opis smo proveli na dvije razine: primarnoj i sekundarnoj. Na primarnoj razini promatrana su značenja hungarizama i eventualne promjena u odnosu na značenja modela u mađarskom kao jeziku davatelju. Na sekundarnoj razini predmet analize su nova značenja koja se tijekom vremena razvijaju neovisno o modelima, te smo njih promatrali samo u odnosu na primarna značenja replike. Promjene na ovoj razini ovise se dakle samo o unutarnjim tendencijama u semantičkom sustavu jezika primatelja.

Iz provedene analize zaključujemo da nešto više od trećine korpusa ne pokazuje promjene značenja u odnosu na model. Radi se o replikama formiranima od modela koji su u trenutku posuđivanja imali jedno ili dva značenja. Kod druge velike skupine hungarizama vjerojatno je tijekom preuzimanja došlo do suženja broja značenje budući da je jedan dio modela već vrlo rano postao poliseman. Takve riječi najčešće su

posuđivane samo s jednim svojim značenjem, rijetko s dva ili više (mađ. *pelda* > hrv. 1. 'primjer, model', 2. 'forma, oblik', 3. 'slika, statua'; mađ. *tompa* > hrv. *tumpast* 1. 'tup, nenaoštern'; 2. 'glup, bedast'). To se odnosi i na one mađarske riječi koje pripadaju dvjema vrstama riječi, imenicama i pridjevima. One su u hrvatskom adaptirane ili kao imenice ili kao pridjevi, ovisno o konkretnom kontekstu u trenutku preuzimanja (hrv. *Španjol*, *Španjur* 'Španjolak' < mađ. im. '*Španjolak*'; prid. 'španjolski').

Kod nekoliko imenica primijećeno je provedeno suženje i proširenje polja značenja u odnosu na pripadajuće modele. Prvo se odnosi na specijalizaciju značenja, dok u drugom slučaju posuđenica označava općenitiji pojam od onoga na koji upućuje model. Zbog starosti korpusa i nedostatka izvora ne možemo sa sigurnošću tvrditi da ove promjene ne pripadaju sekundarnoj razini, odnosno da se u prvo vrijeme ovi leksemi nisu upotrebljavali s izvornim značenjima. Slično možemo reći i za rijetke primjere kod kojih je vidljiv metaforički ili metonimijski pomak značenja, odnosno amelioracija ili derogacija u odnosu na model (mađ. *akó* 'štap ili posuda za mjerjenje tekućine' > hrv. *hakov* 'posuda za vodu, vjedro'; mađ. *háló* 'mreža' > hrv. *halov* 'mreža za ulov ribe'; mađ. *magas* 'visok' > hrv. *magaš* 'patuljak').

Na sekundarnoj razini dolazi do razvoja višeznačnosti što je znak da je posuđenica potpuno integrirana u jeziku primatelju. Uz staro značenje pojavljuje se novo koje se razvija suženjem polja značenja, metonimijskim ili metaforičkim pomakom i sl. (mađ. *ezer* 'tisuću' > hrv. *jezero* 'tisuću' + 'deset tisuća'; mađ. *ment* 'spasiti, izbaviti koga iz nevolje' > hrv. *mentuvati* 'spasiti, izbaviti koga iz nevolje' + 'orobiti koga'). U usporedbi s brojem ukupnih jedinica u korpusu broj takvih leksema relativno je malen, svega 20 riječi.

U okviru raščlambe hungarizama na semantičkoj razini obrađena je i skupina semantičkih posuđenica. Radi se o svega šest višeznačnih leksema koji su jedno od značenja posudili iz

mađarskog. Zanimljivo je da su sve te riječi izravne posuđenice u mađarskom, od toga tri slavizmi, najvjerojatnije preuzete iz hrvatskog (*csatorna*, *diák* i *huszár*).

5.4. Tvorbena razina

Potpunu uklopljenost hungarizama u hrvatski jezik dodatno potvrđuje velik broj tvorenic nastalih od primarnih hungarizama prema pravilima hrvatske tvorbe riječi, od kojih su neke razvile čitava tvorbena gnijezda.

Nakon raščlambe tvorenic koje stoje u izravnoj ili bližoj tvorbenoj vezi s primarnim hungarizmima prema tvorbenim sredstvima i vrsti riječi koju predstavlja motivirajuća riječ, došli smo do zaključka da je najplodniji tvorbeni način od hungarizama izvođenje, i to denominalna sufiksacija. Od imenica je dodavanjem tvorbenih formanata nastao velik broj sekundarnih imeničkih, pridjevskih i glagolskih hungarizama (kolduš 'prosjak' > koldušica 'prosjekinja', kontuš 'kaput, kabanica' > kontušec 'kaputić', cukor 'šećer' > cukorni 'šećerni', kopča 'spona, petlja' > kopčiti 'spajati kopčom'). Tendencija je bila očekivana s obzirom na to da među primarnim hungarizmima prevladavaju imenice.

Veći od očekivanoga broj je složenica (44) čija je jedna sastavnica već adaptirani primarni hungarizam, budući da je ova vrsta tvorbe netipična za slavenske jezike. I među njima prevladavaju imeničke složenice, dok je pridjeva i glagola tek nekoliko (*kiporez* 'kiparstvo', *peldokaznik* 'glumac', *figojedica* 'ptica koja voli smokve').

Približno 650 riječi tvorenih od primarnih posuđenica iz mađarskog, a potvrđenih u starijoj hrvatskoj, ponajviše kajkavskoj leksikografiji ukazuje na njihov nedvojbeno važan udio u povijesnom razvoju ukupnog leksičkog blaga hrvatskog jezika.

6. Zaključak

Zaključno možemo reći da usporedivši primarne hungarizme iz starijih izvora s onima registriranim u rječnicima suvremenog hrvatskog jezika (V. Anić: *Veliki rječnik hrvatskog jezika*, 2006; *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, 2004) osim razlike u broju – u ovim drugima ih je za polovicu manje – uočavamo kako se njihovi fonološki i morfološki oblici bitno ne razlikuju, tj. odstupanja se tiču samo međudijalektalnih posebnosti. Prema tome proces njihova formiranja proveden je i okončan u vrijeme i neposredno nakon posuđivanja, što znači da teza o kompromisnim replikama kao prijelaznim oblicima koju postavlja Filipovićeve teorija jezika u kontaktu nije opravdana, barem ne u slučaju koprusa hungarizama.

Daljnje modifikacije očituju se na planu značenja. Ono je najpodložnije promjenama, stoga u novijim rječnicima definicije pojedinih hungarizama mogu biti drukčije od onih koje donose stariji izvori. Mišljenja smo da bi stoga buduća istraživanja trebala biti usmjerena upravo na područje semantike. Uključivanjem u istraživanje leksikografskih djela 19. i 20. stoljeća (općeuporabnih, a zatim i specijaliziranih) dobili bismo svojevrsnu sliku povijesti svakog pojedinog hungarizma hrvatskog jezika od trenutka preuzimanja do danas.